

Novovjekovna politička filozofija

Doprinos novovjekovne filozofije nastanku demokratije

U okviru predavanja danas tematiziramo doprinos novovjekovne političke filozofije nastanku demokratije; prvo ćemo ukazati na značaj liberalne tradicije za nastanak moderne demokratije. Nakon toga, problematiziramo odnos demokratije i socijalnog poretka.

Ključne riječi: demokratija, novovjekovna filozofija, politička filozofija, sloboda, demokratske vrijednosti, teorija društvenog ugovora, pluralizam, socijalna harmonija;

Tokom evropskih pokreta reformacije i prosvetiteljstva, kadikad nevidljivo isprepletana s njima, razvija se zamisao o društvu kojim se upravlja "prirodno". Uporedo sa slabljenjem pojma božanske vlasti, a on slabi rano, u društvenom se poretku stvara vakuum. Ko vlada društvom, i kako, i po kom pravu? Upravo taj socijalni vakuum i obrađuju Tomas Hobs (1588-1679) u „Zakonima Prirode“ na kojima treba da se zasniva jedan miroljubivi zajednički svijet, Džon Lok (1632-1704) predlaže Prirodno stanje iz kog se može izvesti društveni ugovor, Dejvid Hjum (1711-1776) razmišlja kako su zdrav razum i moralnost prirodna svojstva čovjekova, Žan-Žak Ruso (1724-1804) iskazuje svoje vjerovanje u prirodno društvo, Adam Smit (1723-1790) razvija teoriju o prirodnoj ekonomiji ("nevidljiva ruka"), a Imanuel Kant (1724-1804) raspravu o prirodi razumnog čovjeka. Svi su oni tražili nova načela na kojima bi se zasnivalo ljudsko društvo, i svi su vjerovali da se ta načela moraju izvesti iz Prirode uopšte uzev, i iz Prirode Čovjeka posebno.

Nikakvo iznenađenje, svi su oni imali sopstveno i konačno mišljenje o tome kakva je Priroda Čovjeka. Prvih šesnaest poglavlja svog Levijatana Hobs posvećuje tom pitanju, a preostala svemoćnoj Državi koja mora proisteći iz njegovih nalaza. Po prirodi, svaki čovjek je u neprestanom ratu sa svakim čovjekom, i po prirodi se, dakle, mora potčiniti nekom moćnom održavaocu mira. Dok stvorovi kao što su pčele i mravi mogu da žive u miru bez samonametnute više vlasti, čovjek ne može. Ta vlast koja je čovjeku potrebna da upravlja

njime nazvana je Levijatan, po zastrašujućem morskom čudovištu, a zauzvrat je zauzdana Zakonima Prirode koje Hobs mukotrpno nabraja i opisuje.

Džon Lok gaji veću nadu u sposobnost čovjeka da vlada samim sobom, ali samo ako i kada su se razvile neke sposobnosti ljudske prirode: "Prepustiti (čovjeka) nesputanog neograničenoj slobodi, prije nego što stekne razum koji će ga voditi, ne znači dopustiti mu povlasticu njegove prirode da bude slobodan; nego izbaciti ga među životinje". Adam Smit, iz sličnih razloga, pretpostavlja postojanje "prirodnog osećaja" pravde u ljudskom srcu: bez nje, društvena bi se strukutra naprosto "raspala na atome" a čovjek sretao svog susjeda "kao da ulazi u lavlju jazbinu". Današnji branioci Smitove teorije o nevidljivoj ruci uglavnom su previdjeli njegovu pretpostavku o moralnoj prirodi čovjekovoj, kao i njegovo prećutno vjerovanje da se čovjek neprestano razvija od nižeg do višeg razuma, pa prema tome i od niže do više moralne osjetljivosti. Nevidljiva ruka može djelovati samo ako i kad je čovjek dostigao izvjestan nivo razuma i moralnosti.

Čak ni Džon Stjuart Mil, najartikulisaniji pobornik individualne slobode, nije mogao da predvidi potpunu slobodu za čovjeka koji još nije razvijen. U djelu O slobodi (1859) on podvlači da je despotizam opravdani oblik vladanja "varvarima", ako je "cilj njihov razvoj, a sredstva se mogu opravdati postizanjem tog cilja". Načelo slobode ima smisla samo kad je čovjek dostigao stepen na kom je "sposoban da se popravi kroz slobodan i ravnopravan razgovor".

Zakoni Prirode odvešće čovjeka Slobodi, a Sloboda Istini, veruje Mil. Sloboda služi uspostavljanju istinitijeg odnosa između čovjeka i Boga, olakšava traganje za istinskim zakonima prirode, daje prostora istinskoj Prirodi čoveka, i jača sposobnost ljudskog razuma da pravi razliku između istine i neistine. Stoga je sloboda osnovno sredstvo za dostizanje ne samo svakog poretka, nego i istinitijeg poretka, poretka koji najbolje odgovara Zakonima Prirode i Prirode Čovjeka.

Rani liberalizam ne može se shvatiti bez uzimanja u obzir izraženog uvejrenja da se čovječanstvo razvija prema jednom univerzalnom poretku zasnovanom na istini. Logično, kako se istina sve više razvija, tako će se razrješavati i sukobi o tome koji poredak postići. Napredovanje slobode mogao bi stoga činiti upotrebu te slobode sve manje nužnom. Ili,

kako to kaže Džon Stjuart Mil o slobodi: “Kako se ljudski rod popravlja, tako će broj učenja koja se više ne osporavaju ili u koja se više ne sumnja neprestano rasti: dobrobit ljudskoga roda skoro da se može mjeriti brojem i težinom istina koje su stigle do stepena neosporavanja”. On je zapravo bio malo zabrinut da bi slobodan razgovor, koji je smatrao nužnim za traganje za istinom, mogao da izbljedi i zamre kad se svi budu slagali, za šta je pak mislio da će na kraju svako morati: “Gubitak jedne tako važne pomoći pronicljivom i živom shvatanju istine kakvo je nužnost da se ona objasni protivnicima, ili da se odbrani od njih, iako nije dovoljna da odnese prevagu, nije nevažno umanjenje koristi koju donosi njeno univerzalno priznanje.” Kako održati pitanja živima ako su argumenti usaglašeni jednom zauvijek? Ovo je izazov za koji Mil ne nalazi odgovor.

U Milovom pisanju jasno se vidi rascjep koji od samog početka obilježava kako liberalizam, pa prema tome i demokratije koje su se u velikoj mjeri oblikovale po njihovim predstavama. Da li je demokratija poredak za postizanje sklada, ili poredak za mirenje raznovrsnosti? Unutrašnji sukob vidljiviji je u liberalizmu nego u socijalizmu. Socijalizam (da ne pominjemo komunizam i nacionalizam) nikad se nije kolebao oko svog ideala društvene harmonizacije, dok se liberalizam s vremena na vrijeme mučio nad sukobima svojstvenim njegovom idealu slobode.

U svojoj knjizi „Dva lica liberalizma“, Džon Grej pravi razliku između dve tradicije liberalnog mišljenja. Jedna tradicija, koja vuče korijene od Loka, Smita, Kanta i upola od Mila, projekt je ispunjenja čiji je cilj razvoj jednog sve savršenijeg društvenog poretka. Druga tradicija, čiji su korijeni kod Hobsa, projekt je koegzistencije čiji je cilj održanje društvenog poretka koji će biti sposoban da izmiri uvijek prisutne ljudske sukobe.

Grej tvrdi da je “tradicija istine”, koja je onako dugo preovlađivala, stigla do kraja puta. Pojam društvenog poretka u kom se univerzalno istiniti ciljevi i vrednosti mogu steći u jednu tačku i uskladiti neodrživ je i logički i empirijski. Zajednička je karakteristika “najistinitijeg” od svih ciljeva i vrednosti, kao i najdragocjenijeg od svih prava ta da oni, kad se s njima ode dalje od izvjesne tačke, postaju neusaglasivi i moraju se odmjeravati jedni spram drugih. Čini se da nema vrednosti koju je sama “Priroda” izdvojila kao sposobnu da poništi ostale, niti postoji bilo kakav “prirodan” način odmjeravanja jedne vrednosti spram

druge. Umesto toga, postoji mnogo podjednako "istinitih" načina da se odmjerava mnogo podjednako "istinitih" vrednosti, te otuda i isto toliko mnogo "istinitih" društvenih poredaka. Sudari između sukobljenih pojmova ispravnog i pravde, kao i između neusaglasivih gledišta o tome šta čini dobar život i dobro društvo, svojstveni su ljudskim društvima. Takvi sukobi potiču iz ljudske prirode i ne mogu se razgraditi i odstraniti, ma koliko se naporno zdrav razum trudio da to postigne u društvenom poretku, koliko god ovaj bio razuman.

Iz sličnog ugla Stjuart Hempšir tvrdi "pravda je sukob". U jezgru pravde leže kulturno i istorijski duboko ukorijenjene procedure za postupanje sa neizbježnim sukobima između različitih ideja dobrog i ispravnoga. Nikakva pravda ne može postojati iznad i van takvih sukoba. Ranije ili kasnije, svaki pojam "prirodno" dobrog ili ispravnog biće doveden u pitanje i osporen. "Ne samo što je moguće, nego je, po sadašnjim dokazima, i verovatno da će se često činiti da je najveći broj shvatanja dobrog, i najveći broj načinâ života koji su tipični za trgovačka, liberalna, industrijalizovana društva, sve u svemu mrska velikim manjinama u tim društvima." I Hempšir i Grej tvrde da se sad nalazimo u dobu kad se "nerješivi" sukobi između različitih vrednosti i životnih stilova više ne mogu podređivati iluzornim pojmovima istorijske sudbine, prirodnog zakona ili racionalnog poretka. "Pravičnost i pravda u postupku jedine su vrednosti za koje se razumno može smatrati da postavljaju norme koje će biti univerzalno poštovane", piše Hempšir. Trajni sukobi vrednosti pravilo su, a ne izuzetak, piše Grej. Zadatak društvenog poretka nije da umrtvi te sukobe. "Zadatak je da se pojedinci i načini života koji prihvataju sukobljene vrednosti izmire za zajednički život. Nisu nam potrebne zajedničke vrednosti da bismo živjeli u miru. Potrebne su nam zajedničke institucije u kojima mogu uporedo da postoje mnogi oblici života."

Jasno, o miroljubivoj koegzistenciji mnogo je lakše govoriti nego je postići. Čini se da su *jednoobraznost i zajedništvo mnogo prirodniji temelji demokratije nego što su to pluralizam i sukob*. Lakše je stići do demokratskih usaglašenih odluka kad je demos mali a stepen konsenzusa visok. Demokratija kao savremeni sistem upravljanja postala je moguća kad je postalo moguće razgraničiti demos teritorijalno i kulturno, i kad su se postojeći sukobi vrednosti mogli zauzdati time što su po strani ostavljeni zajednica i zajednička nacionalna

sudbina. Krug istorijskih lojalnosti i veza mogao se proširiti tako da obuhvati milione ljudi. Zajednica je stvorena tamo gde ranije nije postojala nikakva zajednica.

Ovaj implicitni osećaj pripadnosti, ovaj prošireni krug lojalnosti i pravde, omogućio je ne samo demokratiju i vladavinu zakona, nego i javne institucije društvene zaštite koje sad smatramo dijelom demokratske vladavine. Osećaj pripadnosti zapravo je bio preduslov za volju za pravdu. Stoga se volja za pravdu neprestano stavljala na probu na granici između onih koji pripadaju, i onih koji ne pripadaju. Metodi za jačanje osećaja pripadnosti bili su, isto tako, i metodi za isključivanje i potiskivanje.

Demokratija nacije-države stoga je inherentno pocjepana - između kruga pripadnosti, identiteta i emotivne lojalnosti s jedne strane, i sfere građanstva, političkih institucija i konstitucionanih lojalnosti (pravde) s druge. Švedska demokratija dugo se zasnivala na dalekosežnom stapanju tih dviju sfera, do te mjere da su u svakodnevnom govoru država i društvo postali sinonimi, a građanske strukture demokratije postale su tjesno povezane sa institucijama države. Ovo je dobro funkcionisalo sve dok je podjela između dva shvatanja demokratije ostala nevidljiva. Funkcioniše manje dobro kad se dve sfere demokratije više ne preklapaju - kad se emotivne lojalnosti više ne proširuju i na sferu države.

Neki tvrde da na krug pripadnosti, identiteta i emotivne lojalnosti treba gledati kao na zastarjelu fazu u istoriji demokratije, da je moderni čovek prosvjetljen i da mu je svijest toliko proširena da svoj osećaj pripadnosti može da poveže sa čisto građanskim načelima pravde, bez pretpostavljanja emotivnih lojalnosti zasnovanih na porijeklu, kulturi ili jeziku. Kao što piše Jirgen Habermas: "Skriveno iza svake fasade kulturne homogenosti, vreba, u najboljem slučaju, tlačiteljsko održavanje hegemonijske većinske kulture." Kad mnogo različitih kulturnih, etničkih i religijskih potkultura mora da koegzistira i saraduje u istom društvenom okviru, politički definisana zajednica mora se odvojiti od kruga većinske kulture, i natjerati da funkcionise bez pribjegavanja njenim kodovima i sistemima. "Većinska kultura mora odustati od svog istorijskog prerogativa da određuje zvanične uslove generalizovane političke kulture koju treba da dijele svi građani, bez obzira na to odakle dolaze i kako žive."

Kako ovo postići? Kakvo je državištvo u stanju da ujedini pluralizam sa zajedništvom, raznovrsnost sa jednakošću, sukob sa miroljubivom koegzistencijom? Švedska vlada je nedavno proglasila da je Švedska “društvena zajednica zasnovana na društvenoj raznovrsnosti” i da “opšta politika na jedan sasvim nov način mora da potiče iz etničke i kulturne raznovrsnosti švedskog društva, i da ove reflektira”.

Pitanje na koje preostaje da se odgovori jeste: kako se jedna opšta politika zasnovana na *jednoobraznosti i zajedništvu*, to jest politika zasnovana na preferencijama koje se u velikoj mjeri mogu uopštiti, može izmjeniti prema jednoj opštoj politici zasnovanoj na *raznovrsnosti i sukobima* vrijednosti, to jest zasnovanoj na preferencijama koje se ne mogu tako lako uopštiti?

Moramo postati lojalni ustavima, a ne emocijama, piše Habermas. Ali koje se ljudske vrijednosti mogu odvojiti od emocije, iskustva, strasti i tradicije? I kakvi će ustavi moći da usklade emotivno nabijene sukobe između vrijednosnih sistema i, istovremeno, da podstaknu lojalnosti koje prevazilaze vrijednosti? Kako povezati pripadnosti, identitete i emotivne lojalnosti sa pravdom ustavne demokratije?

I Grej i Hempšir traže odgovore u ustavno regulisanom sukobu između uvijek promenljivih shvatanja o dobrom životu i dobrom društvu, u istorijski i kulturno osobenim institucijama za pravično rješavanje sukoba, u funkcionisanju političkih arena za raspru i kompromis. Neophodan je, tvrde oni, korijenit prekid - “moralno preobraćanje”, kako kaže Habermas - sa duboko ukorijenjenim pojmom da politika treba i mora da stremi konsenzusu i društvenom skladu.

Očigledna nesposobnost ili nespremnost da se stremi konsenzusu i društvenom skladu jedno je od mogućnih objašnjenja za uporno opadanje poverenja u političke institucije koje vidimo u cijelom zapadnom svijetu. Mogućnosti i rješenja politike kao da se stiču prema jednoj tački, ostavljajući malo političkog prostora za sukobe zasnovane na moralu i vrednostima. Rešavanje istinskih sukoba vrednosti kao da sve više prelazi u ruke “vrednosno neutralnih” sudova, građanskih službenika, naučnika, centralnih banaka, EU-birokrata i tržišnih delatnika. Od profesionalnih elita sve se više očekuje da naprave “istinski” razumne odluke (utirući tako put “istinski” razumnom socijalnom poretku). U

međuvremenu, zadatak sve marginalizovanijih političara svodi se na izlaženje na kraj sa onim sve većim segmentima njihovih izbornih tijela koji se tvrdoglavo drže svojih odstupajućih i nerazumnih mišljenja otvoreno zasnovanih na vrednostima. Zbog toga će se smatrati da političarima nedostaje bilo legitimnost, bilo efikasnost. Građani čija se vrednosno zasnovani stavovi neprestano prenebregavaju ili osujećuju smatraće da je akcija političara nelegitimna, dok će vrednosno neutralna elita, rješena da postigne razumno odlučivanje, smatrati političku akciju neefikasnom. Frustrirane manjine sve će više zauzimati stanovište da je demokratija nemogućna. "Vrednosno neutralna" elita sve će više zauzimati stav da je demokratija nepotrebna. Ako demokratija ne može da ponudi racionalne odluke, onda će se ove postići nekim drugim sredstvima. Hod prema univerzalnog, racionalnog društvenog poretka nastaviće se - van demokratije.

Stoga će se demokratske procedure opažati kao sve suvišnije, a njihove će funkcije preuzimati uglavnom tržište i sudstvo. Tržište, oslobođeno istorijskih stega, "prirodno" će regulisati sukobe oko resursa i vlasti. Sudstvo, na sličan način nesputano zastarjelim emocijama, obezbjeđivaće "vrijednosno neutralna" razriješenja sukoba o pravima i pravdi. Zakoni i institucije koji će ostati bitni - zato što niko neće predlagati da bilo tržnica bilo sud treba da postoje u nekakvom zakonskom ili institucionalnom vakuumu - "racionalna" će elita opisivati kao "prirodne" (ranije "božanske") konstituente društva, još distanciranije od istorijskih i kulturnih sukoba oko vrednosti koji su ih jednom oblikovali i odlikovali. Jedini zadatak koji ostaje demokratiji biće da legitimiše socijalni poredak koji je u svakom značajnom pogledu obrazovan van demokratskih institucija. Ona će morati da i dalje širi "informacije", sve dok ne stekne neophodnu podršku građana, i da održava referendume dok se ne donesu neophodne odluke. Društveni sukobi će stoga biti uobličeni kao sukobi između znanja i neznanja, između prosvijetljenih i oni kojih još nisu informisani.

Jedan simptom ovog razvodnjavanja demokratskih vrednosti jeste preobražaj političkih konflikata u zakonske sporove i mnjenja zasnovanih na vrijednostima u zahtjeve zasnovane na pravima (promena naglaska sa "ovo je moje mnjenje" u "ovo je moje pravo"). Svade zbog suprotstavljenih gledišta i prava (koje se najbolje rješavaju kompromisom vezanim za vreme i kontekst) pretvaraju se u sukobe suprotstavljenih zahtjevanja "prava". Ova "judicijalizacija" politike vjerovatno neće ublažiti istinski sukob vrijednosti, a još će ga

manje riješiti. Kad se mišljenja zasnovana na vrednostima pretvore u zahtjeve zasnovane na pravu, ishodi će verovatnije odvesti pojačanim osjećanjima osujećenosti kod pojedinaca i grupa čije vrijednosti nisu politički ispravne, i čija prava sudovi ne podržavaju. Grej piše: "Kad u društvu postoje etička uvjerenja koja se oštro razilaze, onda poziv na osnovna prava neće dovesti do sporazuma koji će biti prihvaćen kao legitiman. Ako težimo legitimnom i stabilnom sporazumu o pitanjima povodom kojih su mišljenja podjeljena, nemamo alternative za mukotrpnost politike."

Ova Grejova tvrdnja nije zamišljena kao argument protiv univerzalnih teorija pravde, ili univerzalno prihvaćenih ljudskih prava, nego kao opovrgavanje onih koji veruju da je političke kompromise moguće zamjeniti zakonskim pravima. Nikakva prava nisu jača od volje da se ona poštuju. Volju da se prava poštuju stvara politika, a ne sudovi. "Ako hoće da bude demokratski, politički sistem mora priznati postojanje neprevazilazivog sukoba oko vrijednosti", piše francuski sociolog Alen Turen. Neko društvo koje u današnjem svijetu želi da ostane kulturno homogeno" po definiciji je antidemokratsko". Demokratija je u ovom trenutku jedini politički sistem s potencijalom da priznaje sukobe i da se istovremeno nosi s njima. Samo u demokratskom sistemu, tvrdi Turen, mogu se stvoriti neophodne veze između naših protivrječnih vrijednosti i našeg zajedničkog svijeta. Zašto samo u demokratiji? Zato što samo demokratija daje pojedincu ulogu političkog subjekta ili aktera, a "samo akter - pojedinačni ili kolektivni - može izmiriti univerzalno sa posebnim, i instrumentalnost sa uverenjem". Samo kao politički subjekti, piše Turen, bićemo sposobni da svoje vrijednosti prilagodimo vrijednostima drugih, svoje ideje o onome što je dobro našoj procjeni onoga što je moguće i razumno. Samo kao politički subjekti možemo da stvorimo neophodne veze između naših odvojenih ideja o ispravnom i naših zajedničkih institucija pravde. "Demokratija se može prvenstveno definisati kao institucionalni prostor koji štiti napor pojedinca ili grupe da se pojave i budu priznati kao subjekt", piše Turen.

Shvatanje da se prava mogu formulisati i zajamčiti izvan politike, ili da prava mogu postojati bez odgovarajućih dužnosti, u svakom je slučaju iluzija. Isto je to i pretpostavka da se naše "istinske" potrebe mogu mjeriti na skali utilitarne vrednosti. Istinski sukob vrijednosti može se zapravo otkriti iza većine racionalnih matrica za zadovoljavanje navodno "istinskih" potreba. Šta je racionalan sistem transporta? Racionalan sistem zdravstvene

brige? Racionalna škola? Racionalna briga o djeci? U svakoj oblasti društva otkrićemo da različita gledišta o dobrome vode različitim gledištima o potrebama koje treba zadovoljiti. Povećana uloga privatizacije i konkurencije kao načina da se razrješe takvi sukobi (što povećava slobodu izbora na sve širem tržištu javnih dobara i usluga) pretpostavlja da ćemo svi prihvatiti tržište kao preovlađujuće opravdanje (ako ste nezadovoljni životom, odaberite drugi). Upravo racionalnost umanjuje značaj političke diskusije i kompromisa, te stoga slabi i našu sposobnost za održavanje, obnavljanje i prilagođavanje onih javnih institucija i zajedničkih pravila koja se nalaze u esenciji svakog demokratskog društva. Turen piše: “Kad god postoje sukobi oko interesa i vrijednosti, mora se organizovati prostor za političke debate i odlučivanja.” Kad preovlađujuća postane racionalnost tržnice, politički je prostor ispražnjen a sukobi oko vrednosti ostaju bez doma.

Turen se plaši da će takvo beskućništvo iskidati socijalno tkivo na komadiće i odvesti još dubljim podjelama nego u starom klasnom društvu. Sukob između instrumentalne racionalnosti tržišta i čovjekovog identiteta zasnovanog na vrijednostima neuništiv je. Ne može ga poništiti racionalno rezonovanje ili veća informisanost, nego se mora ili potisnuti, ili riješiti kompromisom. U demokratiji, kompromis ostaje poslednja opcija. Demokratija koja nije u stanju da kompromisom razriješi sukobe vrednosti ne može ostati demokratija. Današnje demokratije mogu ostati demokratije samo ako su u stanju da naprave kompromis između pluralizma i zajedništva, sukoba i pravde, racionalnosti i identiteta.

Šta demokratije moraju da učine da udovolje ovom zahtjevu?

Jedan još neisprobani odgovor u većini evropskih zemalja jeste ustav koji povezuje različite političke prostore na različitim nivoima društva u okviru jedne sveobuhvatne političke zajednice. Ovaj način organizovanja demokratije naziva se federacija. U federaciji se prostori mogu mjenjati, kao i nivoi, kao i veze između njih, kao i priroda sveobuhvatne zajednice. Zavisno od stepena zavisnosti između viših i nižih nivoa, razlikujemo federaciju i konfederaciju (latinska reč foedus, izvedena od latinskog fido “imati poverenja”, znači “sporazum” ili “unija”), ali u oba slučaja imamo posla sa sistemima za izmirenje raznih interesa i vrijednosti. U oba sistema niži nivoi ustupaju vlast višima putem sporazuma. U federaciji, samovladavina na nižim nivoima kombinuje se sa sve višim stupnjevima

zajedničke vladavine na višima. Nivoi su povezani, ali i jasno razdvojeni. Viši nivo ne može da se umješa u niži po volji, niti niži nivo može hirovito da prenebregava odluke donijete na višem nivou.

I bez detaljnog razmatranja porijekla i strukture različitih federacija, očigledno je da svaka federacija ima jedinstvenu istoriju i jedinstvenu strukturu. Evropsku federaciju 21. stoljeća oblikovaće drugačije sile i drugačije okolnosti nego Severnoameričku federaciju na njenim počecima u kasnom 18. stoljeću. Glavni zadatak jedne federacije u današnjoj Evropi treba biti izmirenje demokratije s pluralizmom, ne samo sa istorijski uspostavljenim pluralizmom nacija-država nego i sa rastućim pluralizmom kultura, vrednosti i identiteta u svakoj naciji-državi. Federalizam stoga nije samo moguće rješenje za demokratske probleme u Evropskoj uniji nego i za one u njenim državama članicama. Unitarni model demokratije, koji je pogodio manje-više homogenim nacijama-državama, više neće odgovarati.

Glavna karakteristika federacije jeste njena sposobnost da u zajedničkom političkom sistemu kombinuje nivoe vlasti, pri čemu pojedinci i grupe mogu djelovati kao subjekti pokretani vrijednostima i odlučivati za sebe, i nivoe vlasti na kojima će oni prihvatati da budu objekti sve daljih odluka i uslova. Postojeće nivoi na kojima će se postavljati pitanje ko ste, šta mislite i šta radite, i nivoima na kojima će to biti manje važno. Uzmemo li da su nivoi povezani a vlast svakog od njih sankcionisana dogovorom, biće, bar na papiru, postavljeni uslovi za to da raznovrsnost na nižem nivou koja postoji od ranije sad postoji uporedo, i stupa u sadejstvo sa užim obimom vrednosti na višim nivoima. Da bi jedna federacija bila demokratska, svi njeni nivoi moraju imati ustavom određene prostore za političku raspravu i kompromis. Na svim se nivoima moraju uspostaviti procedure i institucije za izmirenje sukobljenih stavova ispravnog i pogrešnog na načine koji su usaglasivi sa zajedničkim političkim poretom.

Po sebi se razumije da federacije nije lako izgraditi, niti je lako upravljati njima, utoliko prije što se one moraju stvarati putem demokratske procedure. Osim ubjeđivanja uspostavljenih elita da se odreknu nasleđene vlasti, tu je i zadatak zadobijanja pristanka građana za poredak zasnovan na raznovrsnosti i sukobu. Logiku kruga pripadnosti, identiteta i emotivne lojalnosti teško je razbiti. Homogenost je instinktivnija osnova za zajedništvo od

raznovrsnosti. Uspjeh nacije-države doprinosi vizijama jednoobraznosti i sklada, a ne vizijama pluralizma i nesloge.

Naš izbor, međutim, nije izbor između pluralizma i homogenosti, nego između pluralizma sa demokratijom i pluralizma bez nje. Stoga je pluralizam polazna tačka za svako društvo koje teži da bude demokratsko. Jednoobraznost se može postići samo nedemokratskim sredstvima. Prošireni krug pripadnosti, identiteta i emotivne lojalnosti što su ga nekad prizivali nacionalni mitovi o krvi i sudbini više nije izvodiv drugačije do kao nostalgična fantazija i oklopljeno čudovište. Uslovi za stvaranje demokratskih zemalja zasnovanih na jednoobraznosti i konsenzusu bili su jedinstveni i slučajni, i više ne postoje. Snovi o novoj homogenosti odveli su ratovima na Balkanu - i političkim liderima kao što su Jerg Hajder u Austriji, Karl Hagen u Norveškoj etc. Proširite njihove političke programe na njihovu političku akciju, i ishod će biti režimi zasnovani na represiji i isključivanju. Neka vrsta pluralizma, zapravo, ali sa diskriminacijom, etničkim čišćenjem i nasiljem kao metodima za rešavanje sukoba. Jedina društva koja su do sada bila u stanju da izmire pluralizam sa izvjesnim nivoom tolerancije bila su kolonijalna carstva koja su obuhvatala mnogo naroda, i u njima je uslov za pluralizam bio jednoobrazno poštovanje centralne vlasti. Ono što je na kraju okončalo doba kolonijalnih carstava bio je uspon demokratije nacije-države, to jest demokratije jednoobraznosti. Zadatak da se osnova za demokratiju promjeni od jednoobraznosti u raznovrsnost stoga je nov i politički neprovjeren.

Ono što nas tjera da demokratiju, umjesto na jednoobraznosti, zasnivamo na raznovrsnosti, jeste naša potreba za mirom i redom. Jednoobraznost može mirno da postoji uporedo s demokratijom, a miroljubivi pluralistički poredak ne može se uspostaviti i održavati bez demokratije. Ovo ne znači da je demokratija nešto dato, kao što to nije ni mir. Socijalni poreci (kao ni tržišta) ne pojavljuju se "prirodno". Socijalni poreci su manje-više sofisticirani čovekovi konstrukti obrazovani i reformisani u kulturno specifičnim sadejstvima između prava i moći, sile i slobode, reda i sukoba, stvarnosti i vizije, korisnosti i vrednosti. Zasnivanje takvog poretka na heterogenosti nesumnjivo je teži zadatak nego njegovo zasnivanje na homogenosti. Pleme ili klan jednostavniji su poredak nego što je to federacija. Put do Severnoameričke federacije država, od ustavne konvencije u Filadelfiji (1787) do nametanja novog ustava (1791), popločan je nacrtima, pamfletima, raspravama,

sastancima i glasanjima. Postojali su federalisti i antifederalisti, oni koji su insistirali na federalnom nivou vlasti, i oni koji su se plašili da će to utrti put nekoj “super-državi” (autokratskoj monarhiji). Ishod ovog procesa bio je nepredvidljiv do poslednjeg trenutka, ali je na kraju odveo stvaranju Sjedinjenih Američkih Država, pošto je postojao brižljivo uobličen obuhvatni prijedlog podržan jednom vještom “marketinškom” kampanjom. Samo tokom jeseni 1787. pojavilo se osamdeset pet članaka u kojima su izlagani ključni argumenti u korist federalnog ustava, objavljenih u četiri glavna njujorška lista (država Njujork bila je potencijalno slaba karika u procesu ratifikacije). Ovo je bio plod napora trojice “Očeva Ustava” Džejmisa Medisona, Aleksandra Hamiltona i Džona Džeja, koji su pisali pod zajedničkim pseudonimom Publijus. Medison i Hamilton će uskoro početi duboko da se ne slažu povodom politike novoformirane federacije, ali kad je branjena federacija kao politička konstrukcija, teško je videti ko je šta napisao. “Gde su naši medisoni?”, s pravom pita engleski društveni kritičar Lari Sidentop u svojoj lucidnoj knjizi o budućnosti demokratije u Evropi. Zašto Evropa nije uspjela da pokrene ustavnu debatu koja bi se po temeljnosti i duhu makar izdaleka mogla porediti s onom u Americi? Gde su politički mislioci i lideri koji bi mogli da iskažu i zadobiju narodnu podršku za sporazum o podeli vlasti u Evropi? Ko bi mogao da objasni građanima sadašnjih nacija država da moraju birati ne između nacionalne samovladavine i neke nove Evropske Superdržave nego između demokratije koja je neodrživa i demokratije koja je i dalje moguća? Ko bi mogao da ubjedi evropske glasače da je federalizam potencijalna konstrukcija za demokratski pluralizam, a ne gotov recept za birokratsku vladavinu iz Brisela?

Do sada, ustavna rasprava u Evropi bila je prožeta mutnim tehničkim žargonom kojim se služe politički naučnici koji su, “uglavnom prestali da rade na bilo kakvom poimanju čovjekove dobrobiti ili blagostanja (...) Izvori i ciljevi političke aktivnosti zanemareni su u korist analiziranja trendova koji se mogu posmatrati.”

Posledica je da je to postala rasprava u kojoj rezultat gotovo nasilno preovlađuje na račun forme, jezik ekonomije na račun jezika politike, a i kratkoročne manifestacije i loše smišljeni sporazumi postignuti na razglašanim konferencijama na vrhu kojima prisustvuju neodlučni evropski šefovi država i vlada. Pri svemu tome naš se fokus sad treba pomjeriti sa rezultata na formu. Ako nećemo da evropske demokratije presahnu, i ako nećemo da se miroljubivo

rješavanje sukoba pretvori u "rat svakoga protiv svih", onda te demokratije treba izgraditi iznova.

U tom smislu, *Hobs je formulisao pravi problem, a to je kako navesti ljude sa sukobljenim vrijednostima i interesima da koegzistiraju u miroljubivom zajedničkom svijetu*, ali je predložio rješenje koje je od njegovog vremena odavno izgubilo svaki značaj. Da bi se u današnjem modernom svijetu održao miroljubivi poredak, trebaju se kombinovati pluralizam i demokratija. Polazište svakog takvog poretka treba biti da su istinski sukobi oko vrijednosti neizbežni i da su dio ljudskog postojanja, te da je na čovjeku samom da izgradi skoro sasvim "prirodne" institucije neophodne za njihovo izmirenje.

Literatura:

Adam Swift, *Politička filozofija*, Beograd, Clio, 2008.

Jirgen, Habermas, „Three Normative Models of Democracy“, *Constelations*, Vol. 1. Nr. 1. april/1994., str. 1-10.

Joran Rozenberg, „Pluralistička demokratija“, *Reč* no. 68/14, decembar 2002., str. 199-211.